

VYROVNAŤ SA S HRÔZOU!

ERNEST GELLNER

The Times Literary Supplement, 6. august 1982

Keby Hannah Arendtová neexistovala, pravdepodobne by sme ju napokon museli vymyslieť. Jej život je totiž parabolou, a to nielen našej doby, ale niekoľkých storočí európskeho myslenia a skúsenosti. Prozreteľnosť však rozhodla, že Hannah Arendtová existovala, takže ju netreba kvôli parabole vymýšľať. Úplne stačí napísať jej biografriu, čo urobila Elisabeth Young-Bruehlová. Samotnú parabolu bolo možné vytvoriť aj oveľa úspornejšie, ale bohaté fakty, ktoré tu nájdeme, stoja za prečítanie.

Hannah Arendtová sa narodila roku 1906. Na moje počudovanie, táto informácia nie je v knihe uvedená; treba si to vy-

KÖNIGSBERG

počítať ľahkou matematikou pomocou obdobia, v ktorom sa začínajú zmienky o nej a dátumov jednotlivých udalostí. (Dielo je takýmto občasnými nedostatkami prí- značné.) Biografia však nezačína až tu. Začína oveľa vhodnejšie v Königsbergu 18. storočia. Max Arendt, starý otec Hannah z otcovej strany, pochádzal po matke z rodiny, ktorá sa presťahovala do Königsbergu ešte za života Immanuela Kanta a Mosesa Mendelssohna, ktorý zomrel v roku 1786. Jedna z brilantných fotografií v autorkinej knihe znázorňuje Königsberg okolo roku 1911; odráža čosi z chladného severného svetla a krásy onoho pobaltského prístavu.

Práve v Königsbergu zažiaril plameň osvietenstva tým najjasnejším svetlom, a to v myšlienkach a osobnosti Immanuela Kanta (univerzálneho ducha, hoci sa z tohto mesta nikdy nevzdialil); a takisto práve tu židovskí nasledovníci Mosesa Mendelssohna odovzdávali nové sekulárne európske učenia východoeurópskym židovským spoločenstvám. To, že oni ako aj

ich gójski susedia prijali nové osvietenie znamenalo, že po kultúrnej a sociálnej fúzii môže časom nastúpiť aj politická emancipácia. Plné dôsledky takejto emancipácie, ako aj ideí ktoré ju vyjadrovali a legitimizovali, sa mohli naplniť až o takmer dve storočia neskôr, práve počas Arendtovej života. Bola priam predurčená, aby tieto oneskorené dôsledky zažila, aby sa ich pokúsila pochopiť, aby bola na túto misiu pripravená a aby za svoje úsilie získala slávu. Jej život je stelesnením práve tejto paraboly.

Königsberg je však takisto súčasťou paraboly. Toto mesto už nejestvuje, a nielen podľa názvu. Územie, kde kedysi stálo pruské mesto Königsberg, dnes okupuje ruské mesto Kaliningrad. Nie je len súčasťou Sovietskeho zväzu, ale samotnej Ruskej socialistickej federatívnej republiky. Rusi majú odpor voči oddeleným, akoby koloniálnym územiám a Fínom dobrovoľne vrátili polostrov anektovaný po roku 1945, kontrolujúci vstup do Fínskeho zálivu; ale menší odpor majú k oddeleným územiám v rámci Sovietskeho zväzu. Tak ako Krym nepatrí Tatárom či Ukrajincom, ale Rusom, aj izolovaná oblasť okolo Kaliningradu je politicky súčasťou Ruskej republiky, a nie susednej Litvy.

Z približne 5000 židov, ktorí žili na prelome storočí v Königsbergu, bola väčšina nepochybne vyvraždená a ostatní emigrovali; z Nemcov, ktorí ostali, väčšina nepochybne emigrovala a mnohých zavraždili. Avšak táto totálna diskontinuita medzi Kantovým a Mendelssohnovým Königsbergom a dnešným Kaliningradom (ktorého slávni synovia, ak vôbec jestvujú, ostávajú neobjavení), nemá nejaký náhodný, vonkajší dôvod. Nepricváľal nijaký cudzokrajný Džingischán zo strednej Ázie, ktorý by rozprášil obyvateľov. Ich eliminácia bola dielom dvoch politických hnutí a systémov, a tie boli jednoznačne – či už priamo alebo vo forme reakcie – ovocím toho istého osvietenstva, ktorého lúče zjasňovali

rovnako Baltické pobrežie ako aj Berlín, Paríž, Glasgow či Edinburgh.

Idey boli s výsledným zabíjaním a emigráciami úzko spojené. Hannah Arendtová, ktorá bola počas vyraždovania v emigrácii, chcela tieto idey opätovne premyslieť a precítiť osobným a zaangažovaným spôsobom. Königsberg/Kaliningrad, samozrejme, nie je jediným európskym mestom, symbolizujúcim oneskorenú výbušnú silu osvietenenských myšlienok; tu je však onen symbolizmus najnápadnejší. Počas jej detstva rodina Arendtovcov z Königsbergu utiekla, pretože sa k nemu blížili Rusi: Kozáci idú!, kričalo sa vtedy. Čirou náhodou boli Kozáci zastavení pri Tannenbergu a ten toraz neprišli; aj keby, nebola by to ich prvá návšteva, hoci keď prišli v 18. storočí, nebolo treba utekať. Rusi okupovali Königsberg počas sedemročnej vojny a práve ruský miestodržiteľ potvrdil Kanta na jeho poste. *Cuius regio, eius cathedra*. Keď Fridrich Veľký znovu získal mesto, Kant nemusel čeliť nijakému derusifikáčnemu tribunálu. Vek, v ktorom boli vyslovené myšlienky osvietenstva, bol umiernennejší ako ten, v ktorom sa naplno realizovali.

O aké idey teda šlo, keď boli takou ukrytou časovanou bombou, predurčenou rozmetať celý svet na kúsky? Isteže, osvietenstvo bolo v skutku pokusom kodifikovať a legitimizovať celkom nový svet vznikajúci v Európe a jeho najnápadnejšie centrá zrodu, akými boli priemyselná a francúzska revolúcia. Osvietenstvo však samo seba takto nechápalo. Považovalo sa skôr za racionálne, nie nadprirodzené zjavenie *univerzálnej* ľudskej pravdy, platnej pre každého človeka každej doby. Podľa Kantovej verzie sa jej najdôležitejšia časť v postačujúcom množstve nachádza v myšli každej racionálnej ľudskej bytosti.

Ak mala byť táto pravda taká univerzálna a ľahko prístupná, prečo potom vôbec musela byť odhaľovaná a vštepovaná ľuďom? Neprijemná otázka (na ktorú hegelianstvo a ďalšie systémy čoskoro

ponúkali vlastné odpovede), jej približné riešenie však znelo, že zjavná pravda sa akoby stratila alebo zahmlila počas období temna, no bola zjavná alebo prinajmenšom dokázateľná ešte predtým, vo svojich raných vydaniach – v niektorých starovekých myšlienkach a v etických učeniach starých náboženstiev. (Vďaka tomu mohli niektorí osvietenský kazatelia, ako napríklad samotný Kant veriť, že v skutočnosti sa tak neodtrhajú od svojich náboženských koreňov.) Centrálny politický význam tejto vízie bol úplne jasný: rovnaké práva pre všetky racionálne ľudské bytosti.

Pokiaľ teda išlo o samotné osvietenstvo, boli tieto implikácie pre všetkých, pre kresťanov aj židov, rovnaké. A každý stál pred rovnakým problémom: ak prijme novú životnú múdrosť, musí poprieť svoju starú vieru. Ak sme ju totiž brali vážne a úprimne, bola jednoznačne nezlučiteľná s novým sekulárnym zjavením. Keď však nastal okamih, že bolo treba čeliť tomuto problému, medzi židmi a nežidmi sa objavil dôležitý rozdiel. Pre nežida to bola len intelektuálna dilema: zrieknutie sa starej viery neznamenalo zároveň zrieknutie sa starej komunity. U žida však išlo práve o toto. Skutočnosť, že komunita, ktorej sa bolo treba zrieknuť, mala podradné postavenie, zabalila celé rozhodovanie do morálneho zvätku, ktorého sa už nikdy nemalo zbaviť: mali si ľudia zvoliť pravdu a len tak mimochodom získať aj isté výhody, alebo to bola snaha získať výhody a zmena doktríny bola prostriedkom? V inom (ale súvisiacom) kontexte sa v Palestíne zvyklo v tridsiatych rokoch hovoriť „kommen Sie aus Ueberzeugung oder kommen Sie aus Deutschland?“ (prichádzate z presvedčenia alebo z Nemecka?)

Už v prvej generácii, ktorá naplno pocítila dosah osvietenstva, sa časť pobrala jednou a časť druhou cestou a mnoho ľudí ostávalo niekde medzi oboma extrémami; neodvratiteľné ideológie už čoskoro dokázali, že jestvovia Stredná Cesta, ktorá

sa zdala byť najlepším z možných riešení. Na odchod z minoritnej a uzavretej komunity, odvrátenej od lákadiel úspechu jestvovali dokonale pochopiteľné dôvody; nová rodica sa spoločnosť bola nielen racionálnejšia než *ancien régime*, ktorý vytlačila, bola predurčená aj na väčšiu pružnosť, väčšiu otvorenosť. Tento nový poriadok potreboval skôr spoločne zdieľaný idióm, nie množstvo uzavretých jazykov. Bolo len prirodzené, že tento idióm mal pochádzať od väčšinovej skupiny, obzvlášť keď bol jej súčasťou vplyvné diela osvietenstva! Preto bola táto osvietenská dilema, uvalená na svojich nasledovníkov trochu naliehavejšia pre členov menšinových skupín: s romantickou reakciou na osvietenstvo sa celá situácia ešte väčšmi komplikovala.

„Romantizmus“ má mnoho významov, pre nás je však teraz vhodný a dôležitý tento: romantická reakcia učila, že náboženstvo humanity *an sich*², ponad všetky kultúrne či etnické špecifiká, vedie k bezkrvnému kozmopolitizmu a že hmatateľné, zemité, ľudové kultúry aj so všetkými svojimi osobitosťami (a práve tieto osobitosti) sa majú ctíť a ochraňovať nielen ako prakticky použiteľné idiómy univerzálnej pravdy, ale ako zvrchovane hodnotné samy osebe. Pre členov majoritnej skupiny a pre tých, ktorí do nej majú ľahký a nespochybňovaný prístup, to nepredstavuje nijaký veľký problém; prakticky neriešiteľná úloha je to však pre členov menšinovej skupiny, ktorí v starom systéme obývali to, čo dnes považujeme za neodpušiteľne utláčajúce geto. Počas starého poriadku vlastne neboli len jednoducho vylúčení: naopak, tvorili jeho akúsi negatívnu časť, obrátenie všetkých jeho hodnôt, jeho antiobraz. Spoločnosť bola kresťanská a oni Krista zabili. Spoločnosť uznávala (a je jedno, nakoľko aj v praxi) antikomerčné hodnoty a menšinová skupina žila z obchodu. Všetko toto bolo akceptovateľné, v každom prípade akceptované, počas éry viac či menej uzavretých spoločenstiev, vidiaciach

samých seba skôr zvnútra než z nejakého dominantného uhla pohľadu: situácia sa však stala neutržateľnou v pružnej, otvorenej spoločnosti, v ktorej flexibilné indivíduá nemali jediný dôvod akceptovať kolektívnu stigmu a boli v neustálom kontakte s dominantnou víziou. Identifikácia so spoločným centrálnym idiómom sa stala prirodzeným cieľom.

Návrat k pôvodnej ľudovej kultúre bol samozrejme len ilúziou, a to pre každého, kto sa mu poddal, či už z majoritného alebo menšinového spoločenstva. Skutočným rozdielom však bolo, že tí z menšiny nemali nijakú vlastnú ilúziu takéhoto návratu. Boli tu len spomienky na geto, ktoré už z definície nebolo ani najmenej nejakým sebestačným spoločenstvom či kultúrou, ale neromanticky špecializovaným subspoločenstvom v rámci väčšieho sveta, v ktorom malo len pejoratívne vymedzené miesto. Hoci jestvuje aj literárna, populistická nostalgia za *štetlom*. Židovský populistický romantizmus je však napokon vždy vnútorný protirečením. Romantizmus hlásal návrat do pôvodného a homogénneho *Gemeinschaft*³, v rámci ktorého je možná spontánna komunikácia, zatiaľ čo geto bolo izolovaný, hoci funkčný a špecializovaný element pluralitnej spoločnosti, samo osebe neúplné, bola to násilne ustanovená a udržiavaná protikultúra s plným vedomím morálne oddelená od celej ostatnej spoločnosti, a teda vylučujúca *Gemeinschaft* s väčším sebestačným sociálnym celkom.

Takže romantická reakcia dostala židov do oveľa horšej dilemy než predtým osvietenstvo. Ilúzia možného návratu k vlastným koreňom im bola zväčša odopretá; ich nežidovskí susedia si ju mohli s nadšením dožiť. Nedychti po *Gemeinschaft* suseda svojho! Kto by však nedychtil? Čosi ale pre to treba podniknúť. Logicky prijateľná bola možnosť buď infiltrácie cudzích *Gemeinschaft*, alebo vytvorenia vlastného a nového bez ohľadu na to, či máme k dispozícii

nositeľov, ktorých prítomnosť by takúto vlastnú kultúru mohla ustanovovať. Druhé riešenie je známe ako sionizmus a na scéne sa, samozrejme, objavilo až trošku neskôr.

Je zbytočné hovoriť, že ide o dva protipóly spektra. Medzi nimi je celá škála rôznorodých a zmiešaných postojov a mnoho ľudí len jednoducho ostalo prešľapovať na mieste. Ale problém – obrat od obvyčajnej vernosti doktríny k vernosti členstvu v spoločenstve – najlepšie vystihol postreh z roku 1914, uvedený v tejto knihe, že počas obdobia emancipácie sa nás pýtali v čo veríme, zatiaľ čo potom chceli vedieť, kto sme.

Staré spoločenstvá mali *Gemeinschaft*, ale vnímali samy seba v náboženských kategóriách. Nové, rozsiahlejšie a anonymné spoločenstvo sa snažilo chápať seba ako *Gemeinschaft* a na dosiahnutie tohto cieľa použiť literárny a filozofický prostriedok romantizmus. Staré spoločenstvo dokázalo na uzavretie sa pred vonkajškom použiť náboženstvo: hoci vďaka možnosti konvertovania ostávalo teoreticky otvorené, sociálne sankcie konvertovanie sťažovali. (Montesquieu informoval o teologickej zvláštnosti – a sociálnej logike – stredo-vekého zákona, ktorý nariaďoval konfiškáciu majetku každého žida, čo prestúpil na kresťanstvo.) V novom usporiadaní bola náboženská viera už príliš bezvýznamná, aby mohla pôsobiť pri sociálnych sankciách. Preto boli zrejmy kandidátmi na spôsob uzavretia spoločenstva rasové idey (bez ohľadu na platnosť biológie, na ktoré boli založené), pokiaľ na to jestvovala objednávka – a tá často jestvovala. Už Heine predvídal, že antisemitizmus neveriacich bude horší než kresťanský.

Významnou vlastnosťou biografie Elisabeth Young-Bruehlovej je jasne naznačená základná čiara, z ktorej pri tomto probléme Hannah Arendtová vychádzala. Kompromis rodiny Arendtovcov v rámci spektra možných riešení spočíval v tom, že zostali židia, ale jedli bravčovinu a zjavenie, ktoré

viedlo a určovalo ich životy, nepochádzalo z Tóry, ale od Goetheho a z idey *Bildung*. Ako väčšina logicky nekoherentných kompromisov, aj tento mohol skeve fungovať a zrejme aj celkom dobre fungoval, ale s každou vlnou nových prichádzajúcich sa problém opäť vynoril. Železničná trať spájajúca Königsberg s Odesou spolu obrovským ľudským rezervoárom na juhovýchode zabezpečovala, že každé desaťročie bolo dosť tých, ktorí sa považovali za prvú generáciu emancipácie a osvietenstva. Samozrejme, bol tu priepasťný rozdiel medzi židmi zo strednej vrstvy, prechádzajúcich *rite de passage*⁴ osvietenstva a proletárskymi *Ostjuden*, ktorí ho neabsolvovali.

Čas sa tu teda istým spôsobom zastavil. Názorne to ilustruje jediný Arendtoviej vzťah, ktorý je v jej biografii pomerne jasne a presvedčivo vykreslený, a to jej náklonnosť k Rahel Varnhagenovej. Ona sama opísala Rahel ako „svoju najlepšiu priateľku, ktorá bola už vyše sto rokov mŕtva“. Rahel Varnhagenová zažila spomínanú dilemu v plnej miere už počas prvej generácie, v ktorej sa prejavila, a prešla tak celým kruhom od asimilačných pokusov (snažila sa vydať za člena pruskej šľachty), až po finálny návrat k svojmu židovstvu. Hannah akoby išla po stopách Rahel: rozdiel bol možno v tom, že pre Rahel bol Goethe len súdobou útechou, kým pre Hannah celkovým základom bytia. Hannah bola krajšia Rahel a navyše mala k dispozícii sionizmus. Ďalším rozdielom bol fakt, že hlavným problémom napokon nebol prístup do vybraných salónov, ale do plynových komôr.

Predmetom mnohých diskusií sa v poslednom čase stal úplne iný Arendtoviej vzťah. Samozrejme, že ide o filozofkinu ranú romancu s jedným z jej učiteľov, oslavovaným Martinom Heideggerom, hviezdny študentom žida Husserla. Heidegger bol neskôr spojený s nacizmom. Kruh, ktorý sa začína osvietenstvom za Rahelovej éry, sa

takto pomaly uzatvára. Samotná Hannah popísala Heideggera ako „posledného romantika“ a ako píše Young-Bruehlová, možno ho tak prirovnať k tým, čo zničili Rahelin kozmopolitný salón. Hlavný romantik svojej doby schvaľujúci tú najbezohľadnejšiu realizáciu romantizmu sa dostal do blízkeho vzťahu s jednou z tých, ktorí sa aj vďaka nemeckému romantizmu ocitli pred neriešiteľnou dilemou identity a čoskoro sa pre nich stala doslova smrteľná.

Načrnutie tohto vzťahu nás však veľmi sklame. Young-Bruehlová ho spracúva s mlčanlivou úctou a po predložení holých faktov o ich lúboštnom pomere prechádza k vlastnému prekladu Arendtovej poézie. Nanešťastie však chybné prekladá kľúčové miesto, z ktorého vychádza jej vlastná interpretácia: „starre Hingegebenheit an ein einziges“ určite nemožno preložiť ako „pevná oddanosť tomu jedinému [človeku, pozn. prekl.]“, pretože *ein einziges* je neutrum, a teda naznačuje vec alebo abstrakciu a určite neoznačuje osobu, *toho jediného*. Táto fráza očividne naznačuje sústredenú oddanosť nejakej abstrakcii, činnosti alebo hodnote skôr než milovanej osobe. Mohla by teda naznačovať istý vzťah, určite však nie k nejakému jednotlivcovi.

Young-Bruehlová v nemčine naozaj nie je veľmi doma. Inde chybné prekladá „Angst vor dem Dasein ueberhaupt“ (strach z Bytia ako takého) ako „úzkosť o existenciu ako takú“; a v ďalšej dôležitej pasáži (významnej pre pochopenie Arendtovej osobnosti) sa dopúšťa chyby pri preklade slova „Schwindel“ na „švindlík“, ktoré v skutočnosti znamená podvod, úskok, klamstvo. Manžela Hannah ďalej opisuje ako človeka, ktorý chodil do *Volkschule*.

Vzťahy typu Abelard a Eloisa sa na univerzitách vždy vyskytnú. Profesori stredného veku môžu vďaka svojej profesionálnej aure dúfať vo väčšie sexuálne možnosti než by im v priestore slobodnej konkuren-

cie poskytoval ich vlastný šarm. A pokiaľ ide o študentky, v posteli môžu očakávať viac pozornosti než na seminári, čo môže byť výhodné aj pre kariéru. Je jasné, že stretnutie tiel je vyjadrením prijímania a obohacovania mysli. Lúboštný pomer Heidegger – Arendtová sa však líšil v tom, že vysokú vážnosť, ktorú obaja aktéri preukazovali sami voči sebe i sebe navzájom, ako aj intelektuálna hodnota, ktorú svojmu vzťahu pripisovali, zdieľalo množstvo iných ľudí. Heidegger a Arendtová, vedomí si *welthistorische* dôležitosti svojho vzťahu, si zariadili, aby ich spoločnú korešpondenciu uložili do literárneho archívu v Nemecku...

Nie je celkom jasné, či Young-Bruehlová mala k týmto listom prístup; ak nemala, dala by sa tým vysvetliť čudná bezfarebnosť jej podania celého lúboštného príbehu. Časť knihy, v ktorej sa exnacist a jeho židovská exvládkyňa opäť stretávajú, je podaná zaujímavejšie, akoby išlo o povojnovú epizódu z *Lotty vo Weimare*. Práve vtedy sa Heidegger vyznal Hannah, že bola vášňou jeho života a inšpiráciou jeho diel. Tu je Young-Bruehlová zaujímavá, ale trochu neúprimná. Text na dvoch odlišných miestach kategoricky uvádza, že Heidegger sa vyznáva Hannah, že bola jeho vášňou a inšpiráciou, a že Hannah poznamenala, že bol vždy a vo všetkom notorický luhár, avšak s dovetkom, že aspoň teraz hovorí pravdu. Zaujímalo by ma, koľkí čitatelia budú sledovať všetky obsídne poznámky pod čiarou a takto sa dozvedia, že pramene tohto citátu pochádzajú z listov, ktoré Hannah Arendtová písala niekomu tretiemu – nie samotnému Heideggerovi? Nakoľko dôveryhodné môže byť nijako nepotvrdené vyhlásenie ženy, že jej istý muž povedal, že bola vášňou a inšpiráciou jeho života? Samozrejme, pokojne to môže byť pravda, avšak pri takomto type informácií je životopisec povinný zdôrazniť neuspokojivý charakter dôkazov a odlíšiť tvrdenie *ex parte* a neotrasiteľný fakt.

Skutočnou pravdou je zrejme pravý opak. Ako sa ešte ukáže, presviedča ma o tom neprehliadnuteľná čudesnosť a nekoherentnosť Arendtovej diel. Nie je mojou úlohou hádať, čo pre ňu Martin Heidegger ako muž v skutočnosti znamenal. Vzhľadom na pôvodnú epizódku je však táto biografická príliš opatrná a málo obsažná (ani len poriadne neskúma, prečo Hannah odišla z Marburgu), a keď opisuje stretnutie po vojne, Heideggera, zrejme plným právom, hodnotí povýšenecky. Celá práca je písaná až príliš z pohľadu Hannah. Ako som už uviedol, jeden niekoľkokrát opakovaný úryvok je akoby na zlosť zle preložený. Nepochybný je ale Arendtovej hlboký záujem o nemecký romantizmus, a to je nesmierne dôležité. Jej charakteristika

Heideggera ako „posledného (dúfajme) romantika“ je zrejme najdôležitejšou časťou svedectva o jeho mieste v jej živote. Táto poznámka spolu s jej identifikáciou s Rahel naznačuje istý záver. Milovala ho nie napriek sklonom, ktoré ho napokon priviedli do nacistickej strany, ale kvôli nim. Zatratiť romantizmus by tak znamenalo zatratiť zároveň jeho. A ako sa zdá, k tomuto sa nedokázala prinútiť, čo vysvetľuje aj spomínanú svojskosť jej najznámejších diel.

Rozchod Arendtovej s Heideggerom samozrejme, spečatili udalostí roku 1933. Heidegger v pravý čas vstúpil do nacistickej strany a Arendtová odišla do francúzskeho exilu. V Paríži, rovnako ako predtým v Nemecku a potom na Manhattane, nad-

viazala blízky kontakt s vtedajšími významnými intelektuálmi. (Chýbať na stránkach tohto príbehu znamená byť vylúčený z hlavného prúdu intelektuálnej histórie, a tento údel by sa znášal ťažko.) Prežila pád Francúzska aj zaobchádzanie s utečencami akoby boli, povedané slovami Arthura Koestlera, „stokami sveta“; spolu s manželom sa jej napokon podarilo cez Lisabon opustiť Európu a docestovať do Ameriky.

Tu bez meškania vstúpila do onoho presláveného „kmeňa“, legendárneho semenskisa najmä židovských intelektuálov na Manhattane a dosiahla v ňom významnú a uznávanú pozíciu. (Táto časť jej biografie by mohla byť skvelým scenárom pre film Woodyho Allena.) Bohaté osobné a intelektuálne skúsenosti, ktoré nadobudla

počas svojho putovania, jej poskytli dobrý materiál na interpretáciu problémov, vznikajúcich po víťazstve vo vojne proti nemeckému romantizmu. Začala byť veľmi produktívna a dosiahla svetovú slávu.

New York je prístav rovnako ako Königsberg; tu však podobnosť končí. Amerika je takpovediac postosvietenské spoločenstvo: vzniklo ako moderné; jeho tradíciou je liberalizmus, nie vlastný radikalizmus ani sebatransformácia, a to celkom mení pravidlá hry. Amerika nemá Goetheho a jej intelektuáli netrpia nijakými sladkobôľnymi sentimentmi k lokálnej kultúre alebo nostalgiou za jej *Gemeinschaftom*, či už skutočným alebo iluzórnym. Práve naopak, žijú medzi východným

a západným pobrežím bez toho, aby kedykoľvek naozaj spadli do mora. Od strednej Ameriky sa držia čo najďalej. Možno je pravdou, že Amerika má aj svoj populizmus, ale s tým rozdielom, že v Amerike ide o hnutie samotných ľudí, zatiaľ čo v Európe ide o umelé pózy intelektuálov zastupujúcich ľudí.

Je istotne pravdou, že Hannah Arendtová bola nesmierne vnímavá na klady i osobitosti Ameriky. Mechanický antiamerikanizmus, niektorých povedzme francúzskych intelektuálov, nebol jej prípad. Všimá si, že americké myslenie je takmer nedotknuté európskymi „zbožňovateľmi histórie“ a že ani len americkí marxisti „nemôžu, čisto teoreticky, veriť vlastným očiam“ pri pohľade na vlastnú krajinu. Keďže Američania majú osvietenstvo celkom vrodené ako čosi inherentné ich historickej spoločnosti a považujú ho bez akýchkoľvek rozporov za prirodzené, nepotrebujú na korekciu či protiváhu nijakú romantickú filozofiu histórie. Rovnako chápala aj význam liberalizmu koexistujúceho so sociálnym neoliberalizmom a bola presvedčená, že ten druhý treba odstrániť, zatiaľ čo prvý si zaslúži, aby sa rozvíjal. Zrejme nebrala do úvahy ako Tocqueville možnosť, že druhý by mohol byť podmienkou prvého.

Okrem Ameriky musel byť predmetom jej záujmu aj novovzniknutý štát Izrael. Tu boli však jej reakcie skôr nadšenými prejavmi ako hlbšími zamysleniami. Pre Palestínu vytvorila akúsi federálnu schému, ktorá by zaručovala, aby nikto nebol nikde v menšine; pri izraelskom vojenskom triumfe v roku 1967 preukazovala naivnú pýchu a evidentne jej ani len neprišlo na um, že by v skutočnosti mohlo ísť o politickú katastrofu. Židovskosť je ako vedomie smrti alebo sexu: stále sa nás to drží, na problémy, ktoré spôsobujú, nepoznáme riešenia a hovorí o nich možno len v aforizmoch. Hannah Arendtová však vtedy hovorila presvedčivým tónom, akoby nejaké riešenia existovali. Nezabavila sa ani svojho romantizmu,

napríklad keď bola presvedčená, že univerzálne sociálne riešenie leží v spontaneite robotníckych výborov budapeštianskeho povstania z roku 1956.

Do popredia ju však nedostali úvahy o Amerike a Izraeli, ale jej pokus pochopiť a vyrovnáť sa s udalosťami, ktoré sa stali v Európe. Zázemie, rodina a jej osobný životný príbeh, všetky jej predošlé intelektuálne postoje ju na túto úlohu pripravovali; dala sa do toho a všetko čo napísala, bolo prijaté s obrovským uznaním. Bolo uznanie oprávnené?

Ironické je, že keď neskôr písala o Eichmannovom procese, začala byť známa v súvislosti so zvratom „banalita zla“, ktorý zaviedla. Paradoxný je fakt, že jej ústredná myšlienka pri snahe vyrovnáť sa s hrôzami, ktoré sa diali v Európe, bola presne opačná. Zlo nebolo banálne, bolo úplne cudzie, nevypočítateľné až démonické a úplne vzdialené čomkoľvek, čo sme si dokázali predstaviť a pochopiť. Takáto prehnaná mystická dramatizácia je svojím spôsobom súčasťou romantickej tradície – bez ohľadu na to, že je tu celkom ironicky použitá na očistenie romantizmu a filozofie, obvinených zo stvorenia údajne cudzieho zla. Arendtová si poslúžila jazykom a ideami vytiahnutými z temnej zmesky weimarského intelektuálneho života – slová a myšlienky podobné tým, ktoré boli neskôr spopularizované vďaka Marcuseho odsúdeniu liberálnej priemyselnej spoločnosti.

Samozrejme, medzi týmito a charakteristikou Eichmanna niet protirečenia. Práve naopak; keďže najprv opísala totalitarizmus kafkovským a wagnerovským slovníkom, Eichmannova všednosť ju istotne prekvapila a miala. Malo by to všetko väčší zmysel, keby vyzeral a konal ako postava z filmu *Kabinet doktora Caligariho*?

Young-Bruehlová zaznamenáva výpoved' Arendtovej z roku 1952, ktorá najlepšie vystihuje jej postoj:

„U všetkých ostatných prvkov [iných než boľševizmus, *pozn. aut.*], ktoré nakoniec

vykryštalizovali do totalitnej formy hnutia a vlády, možno nájsť korene v podzemných prúdoch v dejinách Západu. Tie vznikli len vtedy a tam, kde sa rozpadol tradičný sociálny a politický systém Európy. (...) Šokujúca originalnosť totalitarizmu, skutočnosť, že jeho ideológia a metódy vlády boli úplne bezprecedentné a že jeho príčiny sa vymykali náležitému vysvetleniu v bežných historických pojmoch, sa ľahko prehliadne, ak človek kladie príliš veľký dôraz na jediný prvok, ktorý má za sebou úctyhodnú tradíciu (...) a to marxizmus."

Čo to má do čerta vlastne za lubom? Ak je marxizmus *jediný* ctihodný element temnej zmesky totalitárnych ideí a ak všetky ostatné vznikli len v nejakom nevypovedateľnom podsvetí so „šokujúcou originalitou“, potom všetky ostatné motívy, ktoré sa predtým v intelektuálnom hlavnom prúde nachádzali, majú register čistý. Zdá sa, že práve o toto jej išlo. Zatiaľ čo bola pripravená s láskyplnou blahosklonnosťou uveriť, že idey jej bývalého milenca ho priviedli k nacizmu a osobnej megalománii, tvárou v tvár tým istým ideám, len v ich teoretickej podobe, sa snaží všetky očistiť!

Arendtovej príspevok k nášmu pochopeniu toho, čo sa vlastne v Európe tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia udialo, sa mi zdá byť veľmi preceňovaný. Jej prehnané prifarbované diela možno dokonale priťahli našu pozornosť ku všetkým až príliš autentickým hrôzom, avšak zároveň ich znázornili tak, že napokon sa zdajú neskutocné, metafyzické, pôsobia akoby operným dojmom a predovšetkým tak pohodlne cudzo, veď v skutočnosti s *nami* nemajú vlastne nič spoločné. Tu sa mýlila; a s ohľadom na jej minulosť i celoživotné záujmy je jej omyl čudný. Bola výborne pripravená na to, aby pochopila zlo, ktoré ju takmer pohltilo a ktoré pohltilo toľkých, ktorých poznala; keď však prišlo na vec, zlyhala.

Nechcem tým tvrdiť, že nacizmus má najmä alebo primárne intelektuálne príčiny.

Ale presne naopak ako sa Arendtová snažila dokázať, bol kontinuálne naviazaný možno nie na všetky, ale istotne na veľa dokonale určiteľných známych motívov a prístupov európskeho myslenia. Hitler bol v mnohých významoch osudom Európy. Vojensky bol zastavený až izolovaným ostrovom, poloázijskou tyraniou takmer rovnako zlou ako tá jeho (hoci oveľa neschopnejšou) a transatlantickou mocnosťou. Obrovské časti európskej strednej a robotníckej triedy boli evidentne pripravené prispôbiť sa Novému poriadku, ktorého ideologická maska – a toto je pri Arendtovej argumente najdôležitejšie – bola v skutočnosti s jedným dôležitým vláknom európskej intelektuálnej tradície rozhodne kompatibilná. Aj napriek tomu, čo tvrdila, marxizmus nebol len jediným elementom totalitarizmu, ktorý mal ctihodný intelektuálny pôvod; dokázateľne si toho bola vedomá, hoci to popierala.

Skúsme sa teraz vrátiť k príbehu romantizmu, ktorý Arendtová vinila za zničenie kozmopolitného salónu Rahel Varnhagenovej. Začalo sa to prehodnocovaním idiosynkratických ľudových kultúr považovaných za protikladné univerzalistickému, kozmopolitnému Rozumu. V 19. storočí však získala kultúra v boji proti jalovému rozumu mocného spojencu – Prírodu. Tento spojenec bol tým významnejší, že dokázal rozum zaskočiť: rozum vo svojej osvietenскеj forme hlásal, že človek je súčasťou prírody, mal by mať prírodu v úcte a nemal by z nej hľadať únik. V 19. storočí však Darwin nanešťastie spopularizoval fakt, že príroda máva množstvo nechutných móresov, obzvlášť takých ako bezohľadnosť a ochotu vyhladzovať neschopných a pri svojej snahe dosiahnuť dokonalosť býva voči životu dosť márnотratná. Rozum teda legitimizoval prírodu, a príroda naopak legitimizovala nerozum. Rozum si tak vykopal vlastný hrob.

Mnohí nadobudli presvedčenie, že ak sme súčasťou prírody, sme zvieratá, a ak

sme zvieratá, naše pravdivé, najhlbšie, život umocňujúce potreby nenapĺňame pomocou abstraktných cieľov či univerzálneho bratstva, ale zemitejším, brutálnejším a exkluzívnejším spôsobom. Možno to nazvať volaním Temných bohov, Krvi a zeme a pod. V skutočnosti mal však romantizmus sklony k už skorším a preddarwinovským verziám týchto ideí, už od *Sturm und Drang*. Vždy ho fascinovalo *das Daemonische*, ktoré dokáže vzrušiť tak ako rozum nikdy. Ako poznamenala Arendtová na margo svojich vzťahov s bývalým milencom, kvôli tomuto prvku talentovaní jedinci pôsobiaci v rámci tejto tradície začínali brať samých seba príliš vážne. Takže keď príroda so zakrvavenými zubmi a pazúrami začala posilňovať kultúru, tradícia romantických nárokov na kultúru vystupujúcu proti rozumu bola skvele pripravená na zjednotenie s týmto novým spojencom.

Problém osvietenstva vystihla otázka: prečo sú očividné pravdy rozumu tak málo rešpektované, tak ťažko presaditeľné? Hegel a marxizmus na ňu odpovedali: história skrýva pravdu za siedmimi horami a jasne ju odhalí až po absolvovaní postupnosti sociálnych foriem a predstáv so svojimi dobovými preludmi. Samotný romantizmus mal inú odpoveď: kultúrna súdržnosť a prírodné inštinkty zaistujú, že našu skutočnú satisfakciu nemožno dosiahnuť prostredníctvom falošných a abstraktných ideálov osvietenstva. Ak je súčasťou prírodných inštinktov volanie pokrvného rodu a historické spoločenstvá sú založené na pokrvnosti, a často sa tvrdilo, že práve o tento prípad ide, potom obe tieto kritiky konvergujú.

Keď sa na prírodu a jej dôsledky – boj a prírodný výber – začalo apelovať proti rozumu v mene dokonalosti, zdravia, skutočného ľudského naplnenia a jeho pravdivého uvedomenia, existovali dva spôsoby, ako to uskutočniť: individualistický alebo kolektivistický. Individualistickú cestu, zbavenú bohatších romantických prvkov,

možno nazvať rakúsko-chicagským smerovaním (s odbočkami do Glasgowa a Manchesteru). Príroda sa mohla rozvíjať vďaka boju v džungli, a to opäť vo sfére trhu (hoci vtedy, čo je trochu nepríjemné, potrebuje aj nejakého garanta mieru, stojaceho nad prírodou). Jediným problémom je starý *Gemeinschaft*, tá znôška návykov zbytočnej kolegiality, ktorú sme získali za ranej ľudskej éry kmeňových spoločenstiev. Táto vízia po *Gemeinschafte* netuží; naopak, snaží sa ho zbaviť, a to rýchlo, máme totiž do činenia s počiatkom totalitarizmu. V Young-Bruehlovej inak veľmi rozsiahlom indexe nenachádzame F. A. Hayeka ani Karla Poppera. Nie je tam ani J. L. Talmon, ktorý na základe intelektuálnych predchodcov totalitarizmu vypracoval oveľa presnejšiu teóriu jeho pôvodu. Toto naznačuje, že Hannah Arendtovú, ani autorku jej životopisu, v skutočnosti problém pôvodu totalitarizmu príliš nezaujímalo, ba ani možnosť vziať do úvahy aj konkurenčné prístupy. Neodolám tu preto trochu vulgárnomarxistickej sociológie poznania. Nemôžu hľadať zdroje tejto viedenskej teórie pôvodu totalitárnych sklonov v reakcii liberálnej, individualistickej viedenskej buržoázie na desivý výjav zaplavovania Viedne hordami vzájomne sa povzbudzujúcich bratrancov zo *štetlu*, nehovoriac o *zadrugských* nájazdoch balkánskych roľníkov?

Ale v Königsbergu, Marburgu a na iných miestach viedenská reakcia nedominovala. Prevládala tu kolektívno-naturalistická reakcia. Imperatívy prírody ako bezohľadnosť, dokonalosť a naplnenie inštinktov prekryli romantický dôraz na kultúrne spoločenstvá, líniu myslenia prítomnú už v prvých reakciách na osvietenstvo. Niektorí ľudia si romantizujú svoje skutočné alebo domnelé spoločenstvo a zároveň odmietajú etnické predsudky a chcú byť slušní ku všetkým. V skutočnosti sa to však naraz nedá. Ono staré prítulné spoločenstvo bolo etnocentrické a ak ho chcete milovať a uchovať v jeho pravdivej podobe, musia byť pred-

sudky voči outsiderom jeho súčasťou. Problém s nacistami je len ten, že v tomto bode boli dokonale konzistentní. Osvietenstvo bolo otvorené pre každého, kto schvaľoval jeho idey. Romantizmus sa mohol len ťažko ubrániť uzavretosti: veď kto by už chcel byť členom takého *Gemeinschaftu*, ktorý dnu vpúšťa kohokoľvek, nehovoriac o ľuďoch, čo sa s ním stotožňujú? Spoločnosť by sa však nedala uzavrieť len prostredníctvom vernosti doktríny, pretože to by už nemalo nijakú váhu. Našťastie možno na túto úlohu využiť genetiku. *Cuius regio, eius genes*.

Výslednou zmeskou kolektivistického romantizmu a naturalizmu bola práve nacistická ideológia, hoci pravdepodobne nemá nijakú formálne kodifikovanú podobu. Keby Hitler vyhral, nepochybne by vznikla hlavná filozofická továreň na kontinente, ktorá by vedela vysvetliť, prečo bolo víťazstvo vyvrcholením, zavŕšením nevyhnutného a filozoficky zdôvodneného vývoja. Možno tiež predpokladať, že Heidegger by sa nebol vyznal, že Hannah Arendtová bola jeho vášňou a cťou jeho manželky prilievajúcim menom Elfriede ostali nedotknuté.

Hannah Arendtová musela túto časť intelektuálnej histórie poznať neporovnateľne lepšie ako ja... Ak je to tak, prečo sa potom snažila zbaviť európske myslenie viny takýmto spôsobom? Hoci v súkromí karhala svojho exmilenca za sklony k osobnej megalománii a jej korene v jeho intelektuálnej tradícii, neustále rojčila o ospravedlnení jeho ideí a tradície samotnej? Nie sme predsa povinní vyrovnávať sa s tým čo sa stalo, ak predstierame, že nám to je úplne cudzie.

Hannah Arendtová to určite vedela. Elisabeth Young-Bruehlová pri rekapitulovaní Arendtovou zamýšľaného diela píše:

„Bola by zdôraznila kľúčový rozdiel medzi nacizmom a bolševizmom, rozdiel medzi ideológiou prírody a ideológiou histórie...“

Príroda bola počas posledných dvoch storočí v európskej filozofii rovnako dôle-

žitým útočiskom pred rozumom ako história, prečo potom Arendtová predstierala, že to všetko vonkoncom nesúviselo s európskym myslením, akoby to odrazu vyliezlo zo zeme?

Po neúspešnom pokuse vyrovnáť sa s touto hrôzou prostredníctvom svojich intelektuálnych predchodcov, to mala urobiť sociologicky; na to však bola vo viacerých ohľadoch zle vybavená. Z jej teórie vyznieva, akoby sa kvôli zrúteniu európskeho poriadku, atomizácii, masám a systému, ktorý sa ľahko zaobíde aj bez ľudí, uvoľnili nejaké skryté sily. Nie je celkom jasné, čo to všetko znamená a Arendtová úplne zanedbáva fakt, že Hitlerov Nový poriadok poriadkom skutočne bol a pokiaľ víťazil, bol pre mnohých akceptovateľný, až na sankcie teroru, a ktorý mohol byť ospravedlnený pomocou motívov, už dlho prítomných – aj keď jeho konzistentná a dokonalá realizácia bola tragická pre tých, ktorí mohli byť predtým jeho súčasťou len čiastočne a teraz boli z neho vylúčení úplne.

Rozvláčnosť, nejasná logika, impresionizmus a nepresnosť Arendtovej štýlu sponchýňujú hodnotu jej prínosu. Snaha o čo najpresnejšiu rekonštrukciu tlakov, fungujúcich v danej sociálnej situácii, nie je jej parketa. Jej fenomenologická metóda, ako aj intelektuálni učitelia Husserl a Heidegger, ju samozrejme nabádali, aby si tento štýl osvojila. Tu nachádzame ďalšie spojenie medzi ňou a osvietenstvom a prvou reakciou naňho.

Osvietenstvo okrem svojho racionalizmu a kozmopolitizmu znehodnocovalo obyčajný svet, v ktorom žijeme (nehľadiac na to, či je nejaký zviazaný so skutočným spoločenstvom). „Žitý svet“ bol odsúdený stať sa zemou nikoho medzi empirickým súborom dát na jednej strane a ríšou abstraktných, vysvetľujúcich pojmov na strane druhej. Stráca akúkoľvek funkciu, pretože sa stáva akýmsi sídlom konvencie, no bez skutočného kognitívneho významu. Fenomenologické hnutie vo filozofii vedené

Husserlom tento jav pomenovalo (*Lebenswelt*⁵) a prinavrátilo mu hodnotu – jeho štúdium, už „vyzátvorkovaného“ (tj. oddeleného od explanačných pojmov a skúmania platnosti, evidencie a pôvodu), urobilo hlavným záujmom filozofie. Fenomenológia zvykne byť dosť nudná časť filozofie, najmä pri opisovaní našich každodenných pojmov a viac sexepílu naberá, až keď sa dostáva do veľmi osobnej oblasti *Lebensweltu*, k ľudskej situácii, k tomu, ako sme „vrhnutí do sveta“ atď.. Do tohto priestoru prichádza Heidegger.

Ak sa fenomenologická metóda aplikuje na pevne stanovené pojmy, ktoré už dlho spolupôsobia pri organizácii nášho sveta a ktoré majú povedzme presne definované použitie, dáva zmysel. Fenomenologický výskum môže v takomto prípade pravdepodobne viesť k istému zdokonaleniu nášho pojmového sebapoznania. Aký zmysel však môže mať, ak sa aplikuje na nový fenomén a novú ideu, akou je totalitarizmus? Vtedy sa stáva len vnútornou a neodvrátiteľnou ľubovôľou: čokoľvek do škatule vložíte, môžete z nej rovnako dobre aj vytiahnuť.

Hannah Arendtová prešla všetkým tým, o čom sme hovorili, a bol to príznačný a zaujímavý život. V diele *Hannah Arendt: For Love of the World* je to skeve a čitateľne zaznamenané. Minervina sova múdrosti tu však napriek tomu v podvečer nevzlietla. „Lojalita je známkou pravdy“, tvrdí podozri-vo jeden názov kapitoly u Young-Bruehlovej (*Meine Ehre ist treue* bolo motto SS); zdá sa však, že Hannah Arendtová bola napokon lojálnejšia voči svojmu milencovi než voči pravde.

z angličtiny preložil Tomáš Forrá

POZNÁMKY

- 1 Písané v roku 1982 [pozn. prekl.]
- 2 samo osebe [pozn. prekl.]
- 3 Tönniesov pojem komunity, spoločenstva. Porovnaj: Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gessellschaft* (Komunita a spoločnosť), 1887 [pozn. prekl.]
- 4 čosi ako „iniciačný rituál“ [pozn. prekl.]
- 5 životný svet [pozn. prekl.]

KOMENTÁR K GELLNEROVEJ RECENZII

MARTIN L. DAVIES¹

TLS, 20. august 1982

Nedá mi nekomentovať recenziu knihy Elisabeth Young-Bruehlovej od pána Ernesta Gellnera (uverejnenú 6. augusta), pretože zanecháva v čitateľoch chybný dojem o Hannah Arendtovej, ako aj o autorke jej životopisu.

Ako čitateľ, ktorý sa obťažoval „sledovať všetky obširné poznámky pod čiarou“, by som ocenil, keby sa recenzent obťažoval čítaním predslvu ku knihe. Mohol sa tak vyhnúť niekoľkým očividným faktickým chybám. Po prvé, Gellner tvrdí, že v životopise sa nikde neuvádza Arendtovej dátum narodenia. Na strane xviii² stojí čierne na bielom:

HANNAH ARENDTOVÁ

„Prvý dokument, ktorý po sebe Arendtová zanechala, začína takto: „Johanna Arendtová prišla na svet v nedeľu večer 14. októbra 1906 o štvrt na desať. Pôrod trval dvadsaťdva hodín a mal normálny priebeh.

Dieťa vážilo 3,695 gramov.“ Týmito slovami začala Martha Cohnová zapisovať príbeh svojej dcéry. Táto pozoruhodná zbierka záznamov s názvom *Unser Kind* (*Naše dieťa*) je najdôležitejším zdrojom písomných informácií o detstve Hannah Arendtovej.“

Možno nie je obvyklé uvádzať také dôležité fakty v predslve (hoci ja si to nemyslím), avšak takýto postup dovoľuje autorke začať prvú kapitolu opisom Königsbergu, čo Gellner (oprávnené) schvaľuje.

Po druhé, Gellner kritizuje „čudnú bezfarebnosť“ Young-Bruehlovej podania ľúbostného vzťahu medzi Heideggerom a Arendtovou, a píše: „Nie je celkom jasné, či Young-Bruehlová mala k týmto listom [Heideggera a Arendtovej] prístup“. V pred-